

Johan Decavele

Het waarheidsgehalte in de preken van Broeder Cornelis van Dordrecht in Brugge (1566-1569). Deel 2

De *Historie van B. Cornelis Adriaensen van Dordrecht* – gemakkelijksheidshalve noemen we het boek het eerste deel – eindigt vrij abrupt met de preek van 7 juni 1568. De optekenaar met het pseudoniem Christianus Neuter, ‘Christiaan de onpartijdige verteller’, was blijkbaar zo gedegouteerd bij het horen van de triomfalistische taal over het schrikbewind van de hertog van Alva, dat hij ontmoedigd de ganzenveer neerlegde. Het boek verscheen anoniem in 1569. In hoever de Brugse drukker Hubertus Goltzius betrokken was bij de redactie en de uitgave, heeft men tot op heden niet met zekerheid kunnen uitmaken. Paul Valkema Blouw kwam aan de hand van de typografie uit bij Anthonis de Solempne in Norwich als drukker.¹ Solem(p)ne was een Antwerpse handelaar die bij het inzetten van de repressie na de Beeldenstorm was uitgeweken naar Norwich, een belangrijk toevluchtsoord voor vluchtelingen uit de Lage Landen, en zich daar had gevestigd als drukker en handelaar in rijnwijn. Alfons Dewitte van zijn kant schuift de Gentse drukker Gillis vanden Rade naar voor en wijst Cornelis Wouters, kanunnik van Sint-Donaas, aan als de vermoedelijke auteur.² Zijn het toewijzingen met onderbouwde argumentatie, dan zijn het toch nog steeds geen duidelijke bewijzen. Alleszins lijkt de hooggeleerde Brugse kanunnik geen goede suggestie voor het auteurschap. Evenmin als de geleerde Joannes Castelius, de opsteller van de twee beruchte brieven aan Broeder Cornelis. Die was zeker sinds begin mei 1567 pastoor in Zomergem en een dage-

1 P. VOLKEMA BLAUW, ‘A printer in four countries: Albert Christiaensz. in Vianen, Sedan, Emden and Norwich (1565-1570)’, in: *Quaerendo, A Quarterly Journal from the Low Countries devoted to Manuscripts and Printed Books*, 26 (1996), p. 1-36, inzonderheid p. 27-33, ook in *Typographia Batava 1540-1600*, dl. 1, Nieuwkoop, 1998, p. 273.

2 A. DEWITTE, ‘De Historie van broeder Cornelis Adriaenszoon van Dordrecht: auteur en drukker’, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 140 (2003), p. 111, 115-125.

lijkse tocht van zo'n 56 km. heen en terug om vaak 's morgens en 's middags de preken te gaan beluisteren in Brugge, lijkt moeilijk te rijmen met de uitoefening van zijn pastorale functie. Zeer opmerkelijk is nochtans dat het eerste deel eindigt op 7 juni 1568, dat is kort vóór Castelius' arrestatie in Zomergem. Er lijkt dus wel een zeker verband te zijn tussen beide feiten, al was het maar dat de auteur besliste zich voortaan gedeisd te houden.

Wie dan achter de schuilnamen Christianus Neuter en de straks te noemen Justus van Vredendael verborgen zit, daarover heeft ons onderzoek ons niet wijzer gemaakt. De drukker Goltzius die vaak genoemd is lijkt, zoals reeds vermeld, niet verder in aanmerking te komen. Het enige wat men met zekerheid kan stellen is dat de auteur moet gezocht onder de Brugse aanhangers van Joris Cassander. Karel Bostoën heeft er terecht op gewezen dat het prekenrelaas vol staat met aantijgingen tegen erasmianen, cassandrianen en lindianen: 'We kunnen eraan toevoegen dat speciaal de cassandrianen ... in geen enkel ander werk uit die tijd zo nadrukkelijk aanwezig zijn. Om die reden verwacht ik ook dat de auteur uit die hoek komt.'³ Dat is zonder meer voor de hand liggend.

De historiografie – tot en met het onderzoek van Bostoën - heeft zich voornamelijk op het eerste deel geworpen. Daar zijn allerlei redenen voor. We gaan voorbij aan de nogal sensationele *Secrete Discipline*, die de historici danig heeft geïntrigeerd. Voor een levendig relaas van de preken zelf was de tijd, met een opeenvolging van dramatische gebeurtenissen, spannend genoeg. Heette men het jaar 1566 niet het 'Wonderjaar', om *de grouwelycke veranderinghe die men sach in het out Christenen Gelooff*?⁴ Bovendien maakt de afwisseling van preken en eigen toevoegingen door de opsteller de lectuur bijzonder boeiend.

3 Zie de tekst van een lezing in 1995 van K. BOSTOËN, 'De ontkenning van de satire in de christelijke literatuurbeschouwing of hoe de Historie van B. Cornelis in de negentiende eeuw de reputaties van geleerden knapte' op de website membres.multimania.fr/secpen/SP1501.htm.

4 *Antwerpsch Chronykje*, Leiden, 1743 p. 69.

Deel 2: de preken van 6 juni 1568 tot 24 juni 1569

Het tweede deel, dat pas in 1578 verscheen (dus negen jaar na het eerste), draagt de vermelding: *Nu eerstmael in druck vuytgegeuen, buyten Noirdwitz*, dus misschien alweer bij dezelfde drukker als het eerste deel.⁵ De - opnieuw anonieme - inleider noemt zich hier Justus van Vredendael. De titel ervan luidt: *Het tweede boeck vande sermoenen des wel vermaerden Predicants B. Cornelis Adriaenssen van Dordrecht, Minrebroeder tot Brugge*. Het boek begint met een toelichting bij een houtsnede van de prekende Broeder Cornelis die erin afgedrukt staat. Die zou gemaakt zijn door *Den geck vande Schilders die deur syn dwaes voorstellen, Den hoogsten prys won, in het Landjuweel van Ghendt*. We hebben niet kunnen terugvinden aan wie die bekroning in het Gentse landjuweel van 1539 te beurt viel. We tippen op Jan d'Heere, de oudere broer van de bekende Lucas, die immers al vóór 1540 opgetekend stond als meesterzoon in het Gentse schildersgild, maar over wie voor de rest erg weinig bekend is.⁶

Het boek bevat praktisch alleen teksten van preken, met dezelfde opzet als het eerste deel. De preken sluiten tot op de dag aan: de eerste is die van 8 juni 1568. Het is als vertelling minder pakkend dan zijn voorganger; het is alsof de verteller meer bezig was met het uitwerken van zijn aantekeningen, dan dat hij gepoogd heeft een goed verhaal te brengen. Bladzijde na bladzijde worden gevuld met Broeder Cornelis' wraakzuchtige uitvallen tegen de ketteren, zijn woedende reacties op de paskwillen die wekelijks

over zijn persoon in Brugge zouden zijn rondgestrooid, zijn scatologisch taalgebruik ('hij houdt zich *eeweljk met schijten ende*

- 5 Valkema Blouw is van mening dat het in werkelijkheid gedrukt werd door Willem Silvius in Antwerpen of Leiden. Zie *supra*, n. 1.
- 6 M.J. ONGHENA, 'Heere de jonge, Jan de', In: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 2, Brussel, 1966, kol. 292-294.

met stront besigh', p. 105). Maar ook zijn aanhoudende vrees voor een invasie van de 'grote geus' Willem van Oranje. Nieuwtjes over de zorgelijke godsdienstige ontwikkelingen in Frankrijk en Duitsland ontbreken ook nu niet.

Interessant is wat de broeder weet te vertellen over Jan van de Castele, de auteur van de beruchte brieven van Lindius (zie hieronder bij de datum 19 september 1568). Bits maar haast vermakelijk zijn de verslagen van de verhoren van twee gevangen dopers, Jacob de Rore en Herman van Vleckwijck, die beiden in Brugge op 10 juni 1569 levend verbrand zouden worden wegens ketterij.

Al met al moet men als hedendaagse lezer veel geduld hebben om zich door de vijfhonderd bladzijden van het tweede deel te worstelen. Men kan zich de vraag stellen of dat niet ook al gold voor de eigentijdse lezer. Aanhoudend uitzinnig geraas, zoveel bloeddorstige eisen voor bestraffing van geuzen of van al wat naar ketterij zweemde, stuitende woordenschat: enkele tientallen bladzijden lang kan men zich misschien laten meedeinen op een afwisseling van afschuw en een glimlach. Het komt ons voor dat ook in de 16de eeuw wel geen enkele gecultiveerd persoon de lectuur van zulke mateloze orkaan heeft volgehouden tot het einde. Vandaar allicht dat dit akelig-vervelende tweede deel nauwelijks in het moderne onderzoek betrokken is geweest. Het is, het weze herhaald, vooral het eerste deel dat historici, literatuurwetenschappers en taalkundigen interesseert.⁷

Justus van Vredendael begint met een éloge aan de opschrijver van het eerste deel. Hij en andere toehoorders van Broeder Cornelis hebben naar zijn zeggen gezamenlijk zijn boek gelezen, met veel bewondering voor de juiste weergave van zowel de inhoud als van de gebruikte bewoordingen van 's broeders preken en de daarbij getoonde mimiek. Ze vinden het wel jammer dat hij *veel van zyn gekkelyke ende belachgelyke propoosten onbeschreven ofte uitgelaten* heeft. 'Maar', zo gaat hij verder, 'nu zijn we bedroefd om uw beslissing uw loffelijke arbeid stop te zetten, omdat gij diens scheldpartijen niet langer kunt aanhoren tegen zoveel edele en

7 Ook K. BOSTOEN, 'De ontkenning van de satire' besteedt enkel aandacht aan deel 1.

voortreffelijke personen, beschermers van het vaderland, maar die nu vervolgd worden (nl. door de Raad van Beroerten). Het is waar dat sommige Bruggelingen Broeder Cornelis een heilige man noemen, een waarachtige profeet die door God uitverkoren is om in deze tijd vol ketterijen de behoeder te zijn van de roomse Kerk. Juist daarom is het nodig dat zijn dolle preken vol razernij nog meer bekendheid krijgen.'

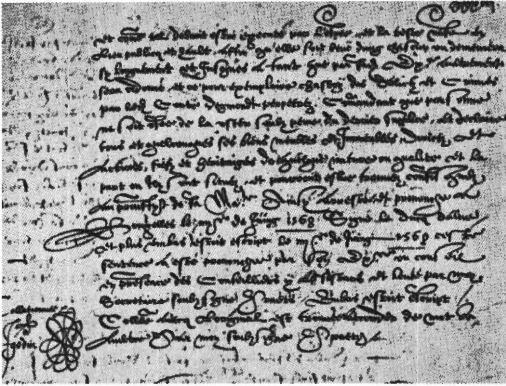
Christianus Neuter kon overtuigd worden om weer door te gaan. En zo schreef hij opnieuw na elke preek op wat hij ervan onthouden had. De eigen commentaren en toelichtingen die hij er in het vorige deel aan had toegevoegd ontbreken nu evenwel.

Het boek begint met de preek van 8 juni 1568. Onmiddellijk na de halsrechting van de graaf van Egmont verdedigt Broeder Cornelis die doodstraf voor iemand die in strijd met de bevelen van de koning te lankmoedig is geweest. Egmont was het immers die, toen men hem in Ieper het bericht bracht van het uitbreken van de Beeldenstorm, totaal apatisch gereageerd had.⁸ Toen de magistraat van Menen hem in Kortrijk toestemming kwamen vragen om de brekers met geweld te weerstaan⁹, was zijn enige reactie: 'Ziet toe dat ge geen bloed stort'. Egmont, zo ging het in de namiddagpreek verder, was allerm minst geliefd bij de geuzen, maar toch was hij als gouverneur van Vlaanderen verantwoordelijk voor de ongehinderde verspreiding van de ketterij. 'Alva zal de ketterij maar echt kunnen uitroeien *als hij alle het Geus ghebroytsel, jonck ende oudt, wijf en kindt, dat maer een lutkin rieckt naer de Geuserie doe op hanghen aen galghen ofte verbernen aen staken.*'

Sommigen hadden Broeder Cornelis verweten dat hij in plaats van zich in zijn preken met Jezus bezig te houden, zo heftig bleef natrappen tegen de terechtgestelde graaf. Hij verdedigde zich op

8 Dit komt overeen met de werkelijkheid. Toen op 14 augustus 1566 het gerucht de ronde deed dat Sebastiaan Matte met zijn gewapende trawanten op komst was, vroeg de Ieperse magistraat aan Egmont in de stad te blijven, maar die antwoordde dat hij snel moest vertrekken 'wegens noodzakelijke affairen'. J. SCHEERDER, *De Beeldenstorm*, Bussum, 1974, p. 28.

9 Hierover *ibid.*, p. 33-34.

Doodvonnis tegen de graaf van Egmont, uitgesproken door de hertog van Alva in de Raad van Beroerten, 4 juni 1568. Brussel, Algemeen Rijksarchief, fonds Raad van Beroerten.

9 juni met te zeggen dat er nu kopieën van Egmonts doodvonnis in de straten van Brugge circuleerden. Hij parafraseerde de in het Frans gestelde sententie volledig in het Nederlands en vond bijgevolg het recht te hebben erover te preken.

Zonder overgang behandelde hij vervolgens de roomse opvatting van het altaarsacrament, de betekenis van brood-lichaam, wijnbloed van Christus bij de woorden van de consecratie. Bij die gelegenheid hield hij eens te meer een lange, bitsige tirade tegen de cassandrianen en lindianen, van wie er volgens hem nog steeds veel rondliepen in Brugge. Die twee thema's komen ook in andere preken vaak terug.

Op 13 juni, Drievuldigheidsdag, was de ochtendpreek helemaal gewijd aan Erasmus, die één der meest vuige Trinitariërs werd genoemd (in werkelijkheid zijn de Antitrinitariërs bedoeld, tegenstanders van de Drie-eenheidsleer). 's Namiddags wijdde de broeder uitvoerig uit over de volgens hem allerbelangrijkste relikwieën van de christenheid: het Heilig Bloed in Brugge en Christus' voorhuid van zijn besnijdenis in de Onze-Lieve-Vrouwkerk van Antwerpen. Eens te meer vertelde hij omstandig over de diefstal van die laatste relikwie door Moded tijdens de Beeldenstorm, en weer beschreef hij hoe die predikant *die weer-*

dige precieuse besnijdenisse nu voor in sijn broec by sijn vuyl dinck draeght en daardoor zelfs over toverkracht beschikt.

Op 17 juni deed Broeder Cornelis het relaas van ongeregeldheden in Brugge twee jaar tevoren, tijdens de Sacramentsprocessie van 1566. Het zijn feiten die in de historiografie van het Wonderjaar in Brugge onopgemerkt zijn gebleven. Wat was er volgens hem op Sacramentsdag 1566 gebeurd? Er werd toen door ketters aan al wie het horen wilde verteld dat het de laatste keer zou zijn dat de papen *aldus sullen gaen lanterfantien met heurlieder broodt Godt langs der straten*. Ze wilden de mei niet uitsteken op hun huizen, deden niets dan gekscheren met de heilige hostie: 'De papisten moeten hun jonker Melis in de halve maan¹⁰ *noch eens gaen ver-luchten, oft hy soude beschimmelen*; al dat bellen en schellen nu is 's jonkers *laetste gerechte*.'

De nacht na die preek werden er in Brugge spotschriften verspreid met een uitnodiging aan dames zich spoedig te melden bij de broeder voor geseling op hun billen en dat ze zich moesten haasten, want Brederode was al in aantocht en dan was het rijk van Cornelis ten einde. 's Anderendaags weet de belaagde predikant die kwade streek aan wraak om wat hij over de Sacramentsprocessie had gezegd. Hij gaf toe enige tijd schrik te hebben gehad voor de komst van Brederode, omdat hij zoveel gehoord had over priesters in West-Vlaanderen wier neuzen en oren afgesneden werden en die gruwelijk ter dood werden gebracht door de bosgeuzen. Maar hij had zich vermand met de wetenschap dat 'onze heilige hertog van Alva op het punt staat het harnas aan te trekken om in Friesland de geuzen te verslaan'. In latere preken deed hij telkens omstandig verslag van de triomfen die Alva in Friesland en Groningen boekte en van de gevangenneming van graaf Lodewijk van Nassau te Jemmingen (Jemgum) op 21 juli 1568, *liggende op sijnen buyck dwers opt peert, het hoeft met de armen hanghende over d'een zijde*,

10 *Melis of God Melis (in de halve maan)* was in de 16de eeuw een schimpnaam voor de hostie als een stukje meel gevat in een half maantje in de monstrans. F. DE TOLLENAERE, 'Oude versies in handschrift van het lied Van den waghen van Ronsen', in: *Jaarboek De Fonteyne*, jaargang 1985-1986 (1987). p. 232.

ende de beenen hangende over d'ander zijde van tpeert, want dat is de costume ende maniere vande verraders ghevanghen in te brenghen. Het nieuws van al die gebeurtenissen kreeg Broeder Cornelis telkens terstond per brief toegestuurd: *'Ick soude wel van blijschappelyt mijnen preeckstoel springhen'*. Toen bekend raakte dat Lodewijk van Nassau zwemmend door de Eems toch was kunnen ontsnappen, verweten veel opgetogen Bruggelingen de broeder dat hij hen alweer leugens had wijsgemaakt. Hij gaf het toe, maar dreef de spot met de graaf die naakt in de rivier gesprongen was, dus zonder kleeren om zijn schamelheydt ende zijn bloot schijtgat te decken.

Op 27 juni meldde Broeder Cornelis dat onmiddellijk na het vertrek van Alva met zijn leger uit Brussel, de geuzen in Vlaanderen begonnen waren met het aanrichten van een nieuwe Beeldenstorm, zo in Eecke bij Kassel en in naburige kerken.¹¹ Maar twee dagen later zei hij triomfantelijk dat er recent in Diksmuide, Ieper, Brussel, Doornik en Antwerpen verschillende protestanten terechtgesteld waren. 'Welk een contrast', zo zei hij, 'met de Brugse magistraat die een ouderling en een diaken van de voormalige Brugse calvinistische gemeente gevangen houdt, maar blijft aarzelen om ze te berechten.'¹²

Vanaf 18 juli berichtte hij in vlammende taal over nieuwe wandaden van de geuzen in het Westkwartier: de kerken van Roesbrugge, Houtkerque bij Hondshoote en Kimmel in brand gestoken, priesters vermoord, zes of zeven baljuws die zich daartegen verzetten naar het bos van Nipkerke (Nieppe) gevoerd en daar aan bomen opgehangen. De bosgeuzen in de Westhoek werden nog wel bijgestaan door predikant Jan Michiels, dezelfde die in de zomer van 1566 buiten Brugge bij de *Vossesteert* gepreekt had.¹³

11 Over deze nieuwe opstoot van geweld in het Westkwartier, zie onder meer: A.L.E. VERHEYDEN (ed.), *Augustyn van Hernighem, Eerste Bouck van Beschryvinghe van alle Gheschiedenisse (1562-1572)* (Vereniging voor de Geschiedenis van het Belgisch Protestantisme, Historische Dokumenten, 4), Brussel, 1978, p. 66-69.

12 Denklijk betreft het hier Filips van Baersdorp en Jan Baudeloot. Ze werden uiteindelijk met relatief lichte straffen op vrije voeten gezet. A.C. DE SCHREVEL, *Troubles religieux du 16me siècle au quartier de Bruges, 1566-1568*, Brugge, 1898, p. 469-476. Baersdorp werd in 1578 onder het calvinistisch bestuur burgemeester van den courpse

13 Over deze beroerten in het Westkwartier en de reacties in Brugge: A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire de Bruges*, Brugge, 1887, dl. 2, p. 877-878.

Op 2 juli bewees Broeder Cornelis eens te meer dat hij op z'n minst een elementaire kennis bezat van de verschillen tussen de protestantse richtingen. Dit keer had hij het omstandig over de tegenstellingen tussen de calvinisten en de dopers over de menswording van Christus.

In dezelfde dagen hield Jacob van de Velde, prior van de augustijnen, in zijn kloosterkerk een heel ander soort preken. Hij riep integendeel op tot vergeven en vergeten, tot barmhartigheid voor wie zich tijdens de troebelen misdragen had maar inkeer toonde. Op 11 juli deed Broeder Cornelis een felle uitval tegen zijn concurrent-predikant. Smalend sprak hij van *'dit ander prekaerken dat hier te Brugge altijds op sijnen preeckstoel besigh staet met Godts bermhertigheyt*, met de enige bedoeling *die schoone rijke moye kostelijcke joffrouwen die sijn sermonen komen hooren ende hem seer prijsen dat hy soo wel spreeckt vande bermhertigheyt Gods*, naar de mond te spreken. Het is niet te geloven', zo ging hij verder, 'dat nog wel een religieus van één van de vier biddende orden van Brugge in zijn klooster vanaf een katholieke preekstoel en in monnikspij het aandurft te zeggen dat men de ketters niet zo lichtvaardig ter dood moet brengen en dat men aan wie berouw toont zijn dwalingen moet vergeven. Naar de galg en de brandstapel met hen!'

Het relaas van die preek is in menig opzicht interessant. Van de Velde, net zoals Broeder Cornelis verschillende keren overste van zijn klooster, was een prediker die in Brugge eveneens een grote populariteit genoot.¹⁴ Zijn pogingen om verdwaalden in de schoot van de katholieke Kerk terug te brengen blijken uit een spectaculair voorval. Een doper, Jan Dierijcx, was na de oprichting van Alva's uitzonderingsrechtbank de schrik om het hart geslagen. In de herfst van 1567 zocht hij contact met de augustijnen met de hoop aan zijn pardon te geraken. De prior verzoende hem met de Kerk en tijdens het Apostolisch Jubileum had hij na een biecht volledige absolutie verkregen. Maar dat was niet genoeg om ook

14 *Ibid.*, dl. 2, p. 689, n. 3.

aan de burgerlijke vervolging te ontsnappen. Dierijcx schreef een lange, aandoenlijke brief aan prior Jacob van de Velde, waarop die laatste zich tot (de als goed katholiek bekend staande) burgemeester Maarten Lem wendde met het dringend verzoek iets te ondernemen *om dat dese mensche zoude moghen geholpen wezen*. Hij zou immers als herboren katholiek veel onder zijn voormalige ketterse broeders kunnen doen *om te weeren dat oncruut der wederdoopers*. Het Brugse stadsbestuur spaarde kosten noch moeite om daaraan gevolg te geven. Ook van de dominicanenprior Pauwels van Coye (ook hij was door Broeder Cornelis vanaf de preekstoel al eens de mantel uitgeveegd omwille van zijn begrip voor verdwaalde gelovigen!) kregen ze een uiterst positief getuigenis over Dierijcx. Met zulke goede brieven van theologen trokken ze naar de Raad van Vlaanderen in Gent, wendden zich zelfs rechtstreeks tot koning Filips II met een genadeverzoek. Maar die smeebede aan de vorst kwam uiteraard terug naar Alva in Brussel, en van hem kregen ze het bevel zich onverkort aan de plakkatens te houden. Het was duidelijk wat daarmee bedoeld was. Bijgevolg werd heel de groep van tien Brugse dopers, inclusief de berouwhebbende Jan Dierijcx, in 1568 terechtgesteld.¹⁵

En Broeder Cornelis? Die wist met zijn vreugde geen blijf ... Met enige reserve nochtans: 'Ik zwijg van de honderden dopers en calvinisten die hier in Brugge nog steeds vrij langs de straten lopen'. Wel was hij op 25 juli blij te kunnen melden dat de dag tevoren een afvallige priester een gloeiend ijzer door de tong gestoken was om hem het spreken te beletten en dat een beeldenstormer aan de galg opgehangen was.¹⁶ De daaropvolgende nacht werden alweer paskwillen rondgestrooid waarin de broeder een vrouwenbillenstrijker, een sodomieter, een stinkende dronkaard en een wraakzuchtige helse geest genoemd werd. Pas in zijn preek van 1 augustus ging hij daar razend tegen tekeer, met de verzekering dat

15 Deze feiten worden omstandig verhaald in: J. DECAVELE, 'Geen genade voor berouwhebbende anabaptisten in Brugge in 1567-1568', in: *Biekorf*, 110 (2010), p. 282-289. Zie ook *infra*, n. 22.

16 Vermoedelijk betreft het de beeldenstormer Pieter van der Elst uit Ieper. A.L.E. VERHEYDEN, *Het Brugsche Martyrologium*, Brussel, 1944, p. 55-56. Wie de priester was hebben we niet kunnen achterhalen.

hij nooit zou ophouden tegen de kettters, cassandrianen en lindi-
anen te strijden.

Op 26 juli zei Broeder Cornelis dat onlangs in Hulst tien of elf¹⁷,
in Kamerijk negen of tien geuzen waren gehangen. De volgende
week kwamen de koninklijke commissarissen naar Brugge om
oock hier het nestken te suyveren. Toen die daadwerkelijk in Brugge
waren, vond Broeder Cornelis dat ze er zich in hun zoektocht naar
Lindius en de drukker van diens brieven en naar de schimprefrei-
nen en paskwillen tegen zijn persoon er zich toch wel erg gemak-
kelijk vanaf maakten. 'Ik merk wel dat ik blijvend met brieven en
paskwillen zal geplaagd en bespot worden. Was ik er niet zeker
van dat ik er mijn hemel mee verdien, ik was al lang opgehouden
met preken voor dit ondankbare volk.' Toen er in de nacht van 12
op 13 augustus alweer een schotschrift was verspreid en er veel
volk naar zijn preek kwam om zijn reactie te horen, zei hij boos dat
ze vergeefse moeite deden, '*want ick en sal doch niet een woordt
van dat vervloecte huysich Geusen Refereyn preken*'. In zijn preek
van 19 augustus zei hij dat de Brugse geuzen de ergste van allemaal
zijn. Zij zijn het immers die in schapenvacht dagelijks naar zijn
sermoenen komen luisteren met geen ander doel dan er vervol-
gens in allerlei spotschriften de draak mee te steken.

Er ging daarop geen week meer voorbij zonder dat er alweer één of
meerdere paskwillen tegen de minderbroeder verspreid werden,
doorgaans met ongeveer dezelfde inhoud. In de ochtend van 23
augustus waren er schimprefreinen op de kerkdeur en de andere
deuren van zijn eigen klooster geplakt. 'De woorden van mijn
laatste sermoen zijn nauwelijks uit mijn mond, of er wordt alweer
een paskwil op gemaakt door die vervloekte geuzen, ik zou wel
uit mijn vel kunnen springen van gramschap', zo was de reactie
van Broeder Cornelis. En verder eens te meer: 'Er is geen stad in 's
konings landen waar er meer geveinsde katholieken, bedekte geu-

17 Rechtzetting: in Hulst werden op 19 juli 1568 acht personen tegelijkertijd
terechtgesteld op de Grote Markt. J. DECAVELE, *De eerste protestanten in de Lage
Landen*, Leuven, Zwolle, 2004, p. 231. Naar ons weten is er over de repressie in
Kamerijk nog geen gedetailleerd onderzoek gedaan.

zen zijn dan in Brugge. Zelfs bij de magistraat. Ze komen zo gezegd vroom en aandachtig naar mijn sermoenen luisteren, om er zich vervolgens lustig over te maken op de Burg, de Beurs, de markt, pleinen, hoeken en straten.' Nu bleek de broeder echt wel moegetergd te zijn. Hij smeekte zijn toehoorders hem de daders te noemen, en loofde daar een flinke beloning voor uit. Hij zei er ernstig aan te denken om helemaal op te houden met preken.

Op 1 augustus vermaledijde Broeder Cornelis het ketterse Emden, een stad die hij voor de Nederlanden – niet ten onrechte!¹⁸ – vergeleek met wat Genève was voor het hugenootse Frankrijk. Hevig viel hij eens te meer uit tegen collega's-predikanten in Brugge, die van oordeel waren dat de preekstoel niet dient om hatelijke nieuwtjes te verspreiden, maar enkel om de Heilige Schrift uit te leggen. 'Wie tegen de ketters preekt, kan toch niet anders dan ook over de wraakacties spreken tegen die vervloekte duivels', zo was zijn repliek.

Op 8 augustus ging er volgens de wens van Alva een generale dankprocessie uit voor diens overwinning in Friesland, van Sint-Donaas naar Onze-Lieve-Vrouw. Pastoor Adriaan Smout nodigde zijn bondgenoot Broeder Cornelis uit om terzelfdertijd in de Sint-Salvatorkerk te komen preken. Pas na een half uur lang gruwelijk over het rechtmatig uitstorten van geuzenbloed te hebben gesproken, kwam hij toe aan het evangelie van de dag, Mattheüs 7, over de valse profeten als wolven in schapenvacht. Luther was daar volgens hem de verpersoonlijking van. Later (22 augustus) noemde hij Cassander nog zo'n sujet, omdat die volgens hem alle ketterijen wilde samenvoegen tot één godsdienst en leerde dat men in verschillende geloofsovertuigingen kan zalig worden. 'Op die manier heeft hij al talloze mensen naar de eeuwige verdoemenis geholpen.'

Broeder Cornelis kon het niet laten de nagedachtenis van de zopas overleden Brugse jurist Jacob Reyvaert (Raevardus)¹⁹ te onteren.

18 Over de betekenis van Emden voor het protestantisme in de Nederlanden: A. PETTEGREE, *Emden and the Dutch Revolt*, Oxford, 1992.

19 Over hem zie P. VANDERMEERSCH, 'Jacob Reyvaert humanist en rechtsgeleerde. Enkele biografische aanvullingen', in: *Het Brugs Ommeland*, 1983, p. 483-488

‘Als knaap’, zo zei hij, ‘was hij eens onderweg van Dudzele naar het pachtgoed van zijn moeder in Lissewege plots ernstig ziek geworden; hij had bij een Mariakapelletje tot Onze-Lieve-Vrouw gebeden en water gedronken uit een bloempot die daar stond, waarop hij plots beter geworden was. Zijn belofte om op de plek van het wonder een kapel op te richten was hij echter snel vergeten, toen hij onder invloed van de erasmiaanse ideeën kwam en boeken schreef die hij bij de verdachte Goltzius liet drukken.’

In zijn eigen kloosterkerk loofde Cornelis op 8 augustus na de middag alweer de ‘heilige’ hertog van Alva, maar sprak hij de vrees uit dat de hugenoten uit Artois ook in Vlaanderen de kerken zouden komen plunderen. Het meest nog viel hij alweer uit tegen de stadsmagistraat, die vond dat de reeds genoemde generale processie een gelegenheid moest zijn om een einde te maken aan de godsdienstige tegenstellingen in de stad, en wel met zo weinig mogelijk bloedvergieten. ‘Een lomp en ongemanierd volkje’, zo beschreef hij op 29 augustus sommige van die magistraten en andere prominente Bruggelingen. ‘In Sint-Donaas gaan ze onder het doksaal zitten, de rug naar het hoogaltaar gekeerd, om gniffelend roddelpraatjes uit te wisselen over kanunniken, parochiepriesters, kapelaans en niet het minst over de dames die ze de kerk zien binnenkomen, bij voorkeur over hun seksuele esbattementen: deze pastoor heeft een concubine, die kanunnik is *den grootste hoerenkater van allen*, die vrouw heeft met een priester te doen, die andere heeft verschillende kinderen bij een kanunnik, die ginds was vroeger bij een priester, maar hij heeft ze verstoten voor een mooier wicht. Al bazelend trekken ze zich niets aan van de plechtigheden, de gezangen, of de processie die dan plaatshebben. Ze verdienen als honden met een zweep uit de kerk te worden geranseld. Mochten ze zoiets in mijn kerk doen, ik zou ze met een flinke stok op hun achterste (*huerlieden strontsack*) slaan, zelfs al waren ze leden van de magistraat en de wet, ik ben daartoe kwaad genoeg, ge kent mij nog niet goed zeker?’

De meest smadelijke paskwillen tegen Broeder Cornelis waren deze die werden verspreid in de nacht van 12 op 13 augustus en op 19 augustus 1568. Eén ervan bevatte een uitklapprent, waarin hij af-

gebeeld staat in pij met een wolfskop en wolfsklauwen, de mouw vol doodsbeenderen. In zijn namiddagsermoen van 22 augustus beschreef hij zelf ongegeneerd de prent uitvoerig: 'Ik word afgebeeld terwijl ik op afgrijselijke wijze een kind opeet wiens bloed mij langs de wangen tot op mijn kap druipt. Plooit men onder en boven de prent open, dan sta ik daar tussen drie duivels. Eén duivel staat naast mij en heeft in zijn armen en schoot alle kerk- en misornamenten, ook de ciborie met de hostie erin, *de welcke die Calvinisten der Papen Melis in de halve Mane heeten*. Een andere duivel ligt neer naast mij en blaast het vuur aan van het vagevuur, want ze heten mij de vagevuurblazer en vagevuurstoker omdat ik zo vaak over het vagevuur preek. Diezelfde duivel draagt een stok waaraan pauselijke bullen hangen. In hun refrein schrijven de spotters immers dat mijn verziensels nog zullen stinken als pauselijke bullen.' Er kan geen twijfel over bestaan dat de spotprent wel degelijk echt verspreid werd in Brugge: een exemplaar ervan is bewaard in *het Kupferstichkabinet van de Staatliche Museen zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz*.²⁰ De prent en wat de broeder er zelf over vertelt zijn meteen een bewijs dat ook de vele paskwillen tegen hem die in 1567 en 1568 in de stad circuleerden naar waarheid in de *Historie* zijn afgedrukt.

Cornelis' afkeer van de magistraat sloeg op 5 september verrassend om in waardering. 'Ze wezen geprezen omdat straks op de Burg verschillende ketters zullen verbrand, onthoofd of opgehangen worden²¹: *Ba alsoo moet mender met ommespringhen*, dat is ook wat men met de hardnekkige paskwillendichters zou moeten doen mocht men ze kunnen vinden.' Later vertelde hij dat één van

20 *Mönch in Wolfsgestalt*. Inv. nr. AM 376-1980. 2.19 en 2.20. De prenten werden ontdekt door R.P. Zijlpp, 'De iconografie van de reformatie in de Nederlanden, een begripsbepaling', in: *Bulletin van het Rijksmuseum*, 35, nr. 3 (1987), p. 176-192. Zie verder omstandig: K. BOSTOEN en D. HORST, 'De wolf onder de schapen. Afbeeldingen van Broer Cornelis', in: K. BOSTOEN, E. KOLFIN en P.J. SMITH (red.), *Tweelinge eener dragt, Woord en beeld in de Nederlanden (1500-1750)*, Hilversum, 2001, p. 62-68.

21 Het is onzeker op welke terechtstellingen er hier allusie wordt gemaakt. Hoogstwaarschijnlijk betrof het de reeds vermelde groep dopers. Verheyden wist de juiste datum van hun executie niet te achterhalen. Op 5 september 1568 nam de Brugse rechtbank een aantal schikkingen voor hun minderjarige kinderen (L. VANDAMME, 'Doopsgezinden in Brugge, 1555-1575', in: *Doopsgezinde Bijdragen*, n.r. 24 (1998), p. 17, n. 22). Het valt aan te nemen dat de terechtstelling van de volwassenen op dezelfde dag heeft plaatsgehad.

Spotprent op Broeder Cornelis, voorgesteld als een wolf in monnikspij (links). Als de prent werd opengeklapt, werd een door duivels bekoorde biddende monnik zichtbaar (rechts). Deze prenten dateren van vòòr augustus 1568 en werden overgenomen uit: K. BOSTOEN en D. HORST, 'De wolf onder de schapen, Afbeeldingen van Broer Cornelis', in: K. BOSTOEN, E. KOLFIN en P.J. SMITH (red.), *Tweelinge eener dragt, Woord en beeld in de Nederlanden (1500-1750)*, Hilversum, 2001, p. 63.

de beeldenstormers, toen hij al onder de galg stond, geklaagd had dat hij maar had gebroken hetgeen door mensenhanden gemaakt was, terwijl moordenaars die Gods schepselen afgemaakt hebben wél vergiffenis krijgen.

De week daarop was hij zijn prijzende woorden voor het stadsbestuur alweer vergeten, toen hij vernam dat er een nieuwe wet was gekozen, waarin volgens hem iemand zat die de hagenpreken had bijgewoond, twee anderen die de calvinisten buiten de stadspoorten een preekplaats hadden aangewezen, en nog iemand die op een maaltijd met ketters 'Vive le Geus' had geroepen.

Trots meldde hij op 14 september dat hij samen met pastoor Adriaan Smout van Sint-Walburga uitgenodigd was om bij de procureur-generaal van de Raad van Vlaanderen te gaan eten, teneinde er te getuigen over de pensionarissen van Brugge en het

Brugse Vrije. Op 19 september gaf hij enige opening van zaken. Er was gesproken over pastoor Jan van de Castele als auteur van de beruchte brieven van Stephanus Lindius. Wat we al over hem wisten bevestigde hij. De man was in Zomergem in de pastorie van zijn bed gehaald, nadat men door Broeder Cornelis' toedoen in Brugge een koffer had ontdekt vol met verdachte boeken, zoals *De statu religionis et rei publicae Carolo V. Caesare commentarii* van Johannes Sleidanus, de psalmen van Clément Marot en Théodore de Bèze, andere calvinistische boeken, en vooral de brieven op naam van Stephanus Lindius - in hetzelfde handschrift als deze die naar Broeder Cornelis waren gestuurd en vervolgens in druk waren gegeven. Van de Castele was gevankelijk naar het Spanjaardenkasteel in Gent overgebracht.

Volgens Broeder Cornelis moest het toch niet moeilijk zijn om ook de drukker te identificeren, omwille van het gebruik van Griekse en Latijnse letters, bekend van andere boeken die in Brugge waren uitgegeven, bijvoorbeeld *Julius Caesar Historiae Imperatorum Caesarumque Romanorum Ex Antiquis Numismatibus Restitutae* (1562). Wie dat dan wel was, dat wist hij niet duidelijk te zeggen, en later moest hij toegeven dat er zelfs weer twijfels waren gerezen over het auteurschap. Wel vond hij het schandalig dat zoveel geleerde, vooraanstaande Bruggelingen, pensionarissen, griffiers, ambtenaren en schoolmeesters door Castelius besmet waren met het cassandriaans venijn, dat ze bij hem 's nachts het Avondmaal hadden bijgewoond om het in de beide gedaanten te ontvangen, en overdag in de grauwbroederskerk naar zijn sermoenen kwamen luisteren om hem inspiratie te geven voor zijn twee brieven. 'Er zijn er die mij in de biecht zijn komen vertellen over Castelius' uitspattingen met zijn concubine, over zijn ambitie om, eenmaal de geuzen de overhand hebben, de hoofdpredikant van Brugge te worden. Bisschop Petrus Curtius is er uitvoerig over ingelicht, maar die was te bang om Castelius in de gevangenis van zijn geestelijk hof te laten opsluiten: *dat arme lau, flau ende blau Bisschopken van Brugghe ...*'

Op 5 december begon hij alweer over de brieven. Volgens hem was Goltzius zonder twijfel de drukker. Hij toch vertelde overal rond

dat Broeder Cornelis' eigen Apologie tegen de brieven door het Hof in Brussel onwaardig bevonden was om te drukken. 'Als hij er niets mee te maken heeft, waarom gaat hij dan dusdanig op speurtocht tot in het Hof toe?'²² Overigens was het meisje dat de brieven naar ons klooster bracht ongetwijfeld de oudste dochter van Goltzius, want wie ze gezien heeft zegt dat ze sprekend op hem leek. Bekijk ook maar eens zijn boeken: alle ketterse papen, schoolmeesters en geleerden van de Nederlanden hebben er carmina en epigrammen tot zijn lof en eer in geschreven, zoals Cassander, Castelius, Smetius (Maarten de Smet, voormalig pastoor van Sleidinge, als hagenpredikant in Mechelen opgepakt en daar op 4 februari 1567 aan een boom opgehangen), Jan Casembroot, heer van Backerzele (raadsman van Egmont, op 24 september 1568 in Vilvoorde terechtgesteld). Goltzius' vrouw gaat niet te biecht bij haar pastoor, naar haar zeggen omdat ze hem niet eens kent. Hun kinderen dragen heidense namen als Marcellus, Scipio, Julius, Aurelius, Lucretia, Sabina.²³ Wat moet dat Antwerps ketters gespuis hier onze stad Brugge komen besmetten?'

En opnieuw kreeg de procureur-generaal omwille van zijn sceptische houding bij het voeren van zijn onderzoek een veeg uit de pan. Al zijn hoop stelde Broeder Cornelis nu op de komst van de inquisiteur. 'Alva zal de magistraten van de stad en het Vrije moeten afzetten en in de plaats een uitzonderingsbestuur onder een Spaanse gouverneur installeren.'

Op 26 september berichtte Broeder Cornelis dat men in Ieper twee predikanten gearresteerd had die door het consistorie van Londen overgezonden waren om bij de geloofsbroeders een invasie van de geuzen in Vlaanderen voor te bereiden, met de bedoeling de kerken plat te branden, de geestelijken te vermoorden, alsmede de magistraten, wethouders en officieren die zich katho-

22 De Latijnse brief van 13 maart 1568 waardoor Goltzius kennis kreeg van de weigering van het Hof, volgens inlichtingen verstrekt door Petrus Bellerus, drukker en boekhandelaar te Antwerpen (1562-1600), staat afgedrukt op p. 216 en 325.

23 Onder de zonen, waarvan de voornamen die van Romeinse keizers waren, werd Marcellus apotheker, Scipio tekenaar, Julius graveur bij de Officina Plantiniana. Over Aurelius en de dochters is niets bekend.

liek gedroegen.²⁴ Later, op 28 oktober, meldde hij dat er één predikant in Ieper en één in Brugge gevangen zaten. Die van Ieper, Pieter de Hase, was op de brandstapel terechtgesteld, maar Brugge bleef met zijn gevangene talmen. Tot zijn vreugde kon de broeder vervolgens meedelen dat ook die op 5 november op de Burg naar de brandstapel geleid was. Het betrof Adriaen van Maldreghem, voormalig pastoor van Ursel, geboortig van Hulst, en inderdaad met De Hase overgekomen uit Engeland om troost te bieden aan de broeders, *die (zoo hij ghehoort hadde) zeer verdruct, verjaecht, vermoort, ghebannen ende berooft waren vanden duuck Dalve*.²⁵ Volgens Broeder Cornelis was er onder de omstaanders veel gemor omdat hem een prop in de mond was gestopt teneinde hem het spreken te beletten, en dat terwijl de joden Christus lieten spreken terwijl hij naar zijn executie ging. In het rumoer waren de aanwezige priesters verschrikt weggelopen. Het gebeurde ontlokte hem de commentaar dat het een schande was een verdoemde apostaat met Christus te vergelijken. Men moest overigens niet denken dat het nu welletjes was: ‘Alle predikanten en consistorieleden op de brandstapel, alle volgelingen en degenen die de predikanten onderdak hebben gegeven aan de galg! En nu zijn de geuzen zelfs zinnens boeken te maken van al hun aanhangers die in een rechtvaardige justitie ter dood gebracht zijn, wat ze dan Martelaarsboeken heten. Wat moeten wij dan doen om de gedachtenis te eren van onze katholieke priesters, monniken, nonnen en begijnen die zij vermoord hebben?’

Nog op 26 september deelde hij ’s namiddags mee voor ’s anderendaags naar Nijvel te zijn geroepen om er zich voor het kapittel van zijn orde te verantwoorden voor zijn preken. Zijn verwachting was dat hij zou afgezet worden als gardiaan van het klooster van Brugge. ‘Het ergste van al is nog wel’, zo zei de broeder, ‘dat ik in mijn eigen klooster geen enkele vriend heb, integendeel, ik ben er gehaat *ghelijck*

24 Een haast identieke relaas deed ook de Gentse dagboekschrijver Marcus van Vaernewyck. J. DECAVELE, *De eerste protestanten*, p. 189.

25 Hij was omstreeks 13 september 1568 naar Brugge overgebracht. Details over zijn verhoor en terechtstelling in: J. DECAVELE, ‘Nieuwsgaring in Gent over het “Wonderjaar” 1566 in Brugge’, in: *Biekorf*, 110 (2010), p. 180-181.

een vennynigh spinnekop. Dit zal wel mijn laatste sermoen zijn, zij zullen mij terug naar Ieper verbannen.' Hij werd het gardiaanschap inderdaad ontnomen, maar mocht toch verder preken in Brugge.

Op 31 oktober deed hij het relaas van een makaber incident, waarover we in de bronnen geen bevestiging hebben kunnen vinden. Op de Sint-Michielsbrug zou men een papenhoofd in steen hebben gesteld van wie de neus en de oren afgesneden waren, met de bedoeling schrik aan te jagen aan geestelijken. De magistraat had het doen weghalen en deed er tot grote woede van de broeder alles aan om het voorval in de doofpot te stoppen.

Op 28 november wijdde hij lang uit over de diefstal van de ciborie met het Heilig Sacrament in de Sint-Christoffelkerk op de voorbije Sacramentsdag, nadat de koster na de mis had vergeten het tabernakel af te sluiten. Het was een welkome gelegenheid om eens te meer hevig uit te varen tegen de sacramentslasteraars. Dat sommigen zegden dat er waarschijnlijk ordinaire dieven aan het werk waren geweest, was een uitleg die Broeder Cornelis niet eens in overweging wou nemen.

Het heeft er alle schijn van dat vanaf de herfst van 1568 geen enkele magistraat - niet de wet van Brugge, niet het hoge justitiehof van Gent, niet de procureur-generaal, niet de koninklijke commissarissen, niet de regeringsinstanties in Brussel - zich nog druk maakte om de preken van Broeder Cornelis. De verwachte komst van de inquisiteur, die volgens hem alles zou uitklaren, bleef uit. Ook de bisschop en de andere predikanten van de stad deden geen moeite meer om hem tot meer redelijkheid aan te sporen. In zijn preek van 2 maart 1569 gaf hij toe dat het voornaam volk voortaan elders ter predicatie ging en zijn eigen gehoor nog enkel bestond uit *arme schamele oude mannekens ende wijvekens ende ghemeene ambachts liekens.*

Nu het aantal terechtstellingen fel was teruggelopen en hij daarover dus niet meer kon preken, nu hij bij geen enkele overheid nog gehoor vond voor zijn beschuldigingen en verzuchtingen, maar niettemin het rondstrooien van spotrefreinen tegen zijn persoon ongehinderd doorging, behandelde hij dan maar andere thema's

om de ketters te brandmerken: de krijgsverrichtingen van het leger van Alva tegen de geuzentropen van Oranje, gebeurtenissen in het buitenland, het verhaal van de diverse ketterijen in Europa en de onnoemlijke wandaden van hun aanhangers, oude lokale geschiedenissen - zoals het volgens hem balorige verzet van de Vlaamse steden tegen de inquisiteur Titelmans in de beginnende jaren 60. Tussendoor liet hij niet na ook soms katholieke geloofspunten, met name de bepalingen van het concilie van Trente, in kleurrijke taal te behandelen.

Op 16 maart 1569 had Broeder Cornelis weer redenen om *met een seer blyde aensichte op sijnen preeckstoel* te klimmen. 's Morgens vroeg, tussen vijf en zes uur, was er een inval gedaan bij de Brugse drukkers en boekhandelaars, tegelijk met een gelijkaardige actie in alle andere Nederlandse steden.²⁶ Het was zijn stellige verwachting dat men nu de drukker van de brieven van Stephanus Lindius wel zou ontmaskeren. Ontgoocheld moest hij op 19 maart meedelen dat men niets verdachts gevonden had. Nu maar hopen dat men tijdens huiszoeken bij pensionarissen, schoolmeesters en andere ketters en erasmianen tenminste één van de gedrukte brieven van Lindius zou vinden. Weer was het resultaat negatief, wat meer was, er werden daar zelfs geen andere ketterse boeken aangetroffen. 'Ofwel zijn er in hun huizen geheime bergplaatsen, ofwel is er toverij in het spel', zo was de conclusie van de broeder. Een troost voor hem was dat de uitgave van Lindius' *Epistolae* nu op de index van de verboden boeken was geplaatst.

In de ochtend van 22 maart vond men op alle Brugse kloosters uitgehangen paskwillen, waarin Broeder Cornelis gek verklaard werd, rijp voor het *dulhuys*.

Op 26 maart maakte hij melding van een zekere 'Nicla', wijnverkoper, wiens volledige naam hij niet wou noemen om zich de

26 Zie hierover G. JANSSENS, 'Plantjndrukken in de Henegouwse boekhandel in 1569, in: M. DE SCHEPPER en F. DE NAVE (ed.), *Ex Officina Plantiniana. Studia in memoriam Christophori Plantini (ca. 1520-1589)*, Antwerpen, 1989, p. 350. Met opgave van de visitatierapporten voor de verschillende steden.

wraak van geuzen te besparen. De wijnverkoper, zijn vrouw en zijn zoon (die vaak naar Duitsland trok om wijn in te kopen) waren in 1566 prominente protestanten. De wijnkoper had als hoofd van het Brugse consistorie alle rijke kooplui van Brugge bijeengeroepen om geld in te zamelen voor het financieren van de opstand tegen de koning. Vleeshouwer Jan van Vyven had gezegd dat hij Broeder Cornelis eens op zijn vleesbank zou leggen om hem tot pasteivlees te verkappen. Ook hier was de broeder goed ingelicht. De wijnverkoper was Clays Cobrysse en het was inderdaad in zijn huis dat omstreeks Kerstmis 1566 een vergadering van kooplui plaats had, waar vleeshouwer Jan van Vyven, ouderling van het consistorie, opriep geld bij te dragen voor het 'Drie Miljoen Goudguldenrekwest' aan de koning voor het afkopen van de vrijheid van godsdienst (maar in werkelijkheid bestemd voor het financieren van een opstand).²⁷

Op 4 april behandelde Broeder Cornelis de terechtstellingen op de brandstapel van talrijke anabaptisten in Antwerpen sinds 16 maart. Volgens hem had men daar, naast degenen wier namen bekend waren²⁸, wel vierhonderd anderen in het geheim in de gevangenis door verdrinking ter dood gebracht.²⁹ Dat vond hij verwerpelijk, want ketters moesten volgens hem openbaar verbrand worden ter afschrikking van eenieder. 'Terwijl Antwerpen krachtig optreedt, zitten er hier in Brugge nog twee leden van het consistorie gevangen, voor wie het proces almaar uitgesteld wordt³⁰.'

27 Hierover omstandig: A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, dl. 2, p. 837-840. Over het rekwest: J. SCHEERDER, 'Eenige nieuwe bijzonderheden betreffende het 3.000.000 goudguldenrekwest (1566)', in: *Miscellanea historica in honorem L. Van der Essen*, Brussel-Parijs, 1947, p. 559-566.

28 De lijst in: A.L.E. VERHEYDEN, *Le martyrologe protestant des Pays-Bas du Sud au XVIe siècle*, Brussel, 1960, p. 203-205.

29 Hierover is er geen spoor in de bronnen terug te vinden, wat niet uitsluit dat er terechtstellingen in het geheim werden uitgevoerd. Soms stuit men bij toeval op verbazende aantallen, waarover de archieven weinig of geen uitsluitel geven. Zo zouden na de mislukking van het geuzenbewind in Oudenaarde in 1572 72 rebellen uit Oudenaarde en omgeving in de week van 1 november 1572 buiten de Brugse stadsmuren opgehangen zijn. J. DECAVELE, 'Pastoor en prelaat in de Reformatietijd', in: J. DE KORT en J. LOCKEFEER (red.), *Cornelius Jansenius van Hulst 1510-1576*, Hulst, 2010, p. 131-132.

30 We hebben niet kunnen achterhalen om wie het hier gaat. Misschien de reeds genoemden Cobrysse en Van Vyven.

Joost Minne, die zijn kind ten doop had geheven voor een predikant in een hagenpreek, was onlangs wel terechtgesteld in Brussel bij vonnis van de Raad van Beroerten.³¹

Op 24 april zei hij dat twee dagen tevoren de 'bisschop' of oudste van de herdopers, die de reeds genoemde vergaderingen in het Gruuthuusebos geleid had (namelijk Jacob de Rore), gevangen binnengebracht was, samen met Herman van Vleckwijck, een der voornaamste dopers van Brugge. Die was tevoren al eens in 't *Spiegelken* of 't *Lanteernken sonder lucht* samen met vier- of vijfendertig geloofsgenoten gevangen genomen geweest, maar snel weer vrijgelaten, waarna hij zijn activiteiten onverminderd had verdergezet. Nu de beide doperse voormannen gevangen waren, zag de overheid van het Brugse Vrije snel in dat ze kundige debaters zouden zijn, voor wie enkel ervaren theologen als tegenpartij konden ingezet worden. Niemand anders dan prior Jacob van de Velde en de provinciaal van de augustijnen zouden met beide gevangen dopers een twistgesprek mogen voeren. Uiteindelijk kreeg tot zijn grote voldoening ook Broeder Cornelis toestemming om dat te doen.

Van p. 377 tot 460 volgen dan de disputaties tussen enerzijds Broeder Cornelis, anderzijds Jacob de Rore en Herman van Vleckwijck, zoals ze deels ook zijn opgenomen in het Martelaarsboek van Van Braght. Ze zijn elders al uitvoerig behandeld.³²

'Ik kom van mijn leven niet meer bij dopers, *zy hebben my 't hooft wel eens ter deghe ghebroken met heurlieder verdoemelijcke arguacien*', zo zei Broeder Cornelis na afloop op 15 mei. Nu had hij materie te over om de volgende dagen een aantal punten te behandelen waarin de dopers afweken van de ware leer: de eu-

31 Namelijk op 28 februari 1569. A.L.E. VERHEYDEN, *Le martyrologe courtraisien et le martyrologe bruxellois*, Vilvoorde, 1950, p. 97.

32 Zie de bibliografische verwijzingen in: L. VANDAMME, 'Doopsgezinden in Brugge', p. 17-18, vooral n. 23. Aan te vullen met S.B.J. ZILVERBERG, 'Vleckwijck, Herman van' en 'Rore, Jacob de', in: *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme*, dl. 1, Kampen, 1978, p. 402 en dl. 4, Kampen, 2001, p. 436-437. Deze auteur kende de bijdrage van Vandamme niet, dus ook niet de door hem vermelde archiefbronnen.

charistie, het doopsel, de menswording van Christus, de heilige Drievuldigheid. Hij vertelde ook nog dat er in een hof van plaisance buiten Antwerpen alweer een hagenpreek was gehouden, waarop voorname lui als advocaten, kooplui en hun vrouwen aanwezig waren. Enkelen waren er gearresteerd.

Met het verslag van de twee preken van 24 juni 1569 eindigt het tweede boek.

Nog meer dan in het eerste deel komt erin tot uiting hoe Broeder Cornelis zichzelf beschouwde als de enige overblijvende behoeder van het ware geloof in Brugge. De brieven van Stephanus Lindius moeten hem diep geraakt hebben. Van elke gerechtelijke actie verwachtte hij dat de ware auteur en de drukker eindelijk zouden ontmaskerd en bestraft worden. Telkens opnieuw moest hij ontgoocheld toegeven dat er weer eens twijfel was gerezen over het auteurschap van Johannes Castelius of dat men er maar niet in slaagde bij Goltzius bewijzen te vinden dat hij de drukker was. De pogingen om na de troebelen in Brugge tot een verzoening te komen waren aan hem niet besteed. De predikanten van de andere bedelorden, zelfs bisschop Curtius, kregen omwille van hun gematigdheid regelmatig een veeg uit de pan. Zijn vurige loftuitingen aan het adres van de ongenadige repressie van 'de heilige' Alva waren velen een doorn in het oog. Maar op de duur sloeg niemand nog acht op de krijsende predikant, niet de lokale geestelijkheid, niet de stedelijke overheid. En als er al enkelen waren die het zich aantrokken, dan tergden ze hem ze met talrijke schotschriften, één ervan nog aangevuld met een buitengewoon smadelijke spotprent. Zelf kondigde hij in zijn preek van 26 september 1568 zijn afzetting aan als gardiaan door het kapittel van zijn orde, en vertelde hij dat hij zelfs binnen zijn eigen klooster geen vrienden meer had.

GENUANCEERDE CONCLUSIE OVER HET WAARHEIDSGEHALTE VAN DE PREKEN

Ons overzicht heeft aangetoond dat bijna al het door Broeder Cornelis aangebrachte feitenmateriaal overeenkomt met wat we er uit andere bronnen over te weten zijn gekomen. Het waarheids-

gehalte is dus ongetwijfeld hoog. Er zijn ook nu weer betrouwbare aanvullingen, zoals bijvoorbeeld over de tweedracht tussen de volkspredikers van de verschillende bedelorden inzake de houding tegenover berouwhebbende ketters, over de smalende houding van sommige Bruggelingen in 1566 tijdens het uitgaan van de Sacramentsprocessie, of over de arrestatie en nadien de vrijlating van zo'n vijfendertig dopers in *'t Spieghelken of 't Lanteernken sonder lucht*, vermoedelijk ook over de datum van de terechtstelling van een groep opgepakte anabaptisten in 1568, en nog andere meer.

Van sommige uitspraken evenwel kan men moeilijk geloven dat ze werkelijk uit de mond zouden gekomen zijn van de geleerde theoloog die hij toch was. De potsierlijke beschrijving van de sjofele kledij van de predikanten op de hagenpreken buiten de Brugse muren is allicht verzonnen. Het herhaalde keren opgediste verhaal over predikant Herman Moded, die tijdens de Beeldenstorm in de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwkerk de relikwie van de voorhuid van Jezus zou hebben gestolen, en door ze vooraan in zijn broek bij zijn *vuyl dinck* te steken zodanig kon toveren dat hij de ene dag in Londen kon preken, de andere dag in Antwerpen, is te gek om los te lopen. Hetzelfde geldt voor de woorden die hij predikant Pieter Carpentier in de mond legde over Maria, namelijk dat ze *hannekens allemans hoere hadde geweest*. Scabreuze uitspraken, zoals op Allerheiligen 1566, toen hij zei dat de geringste twijfel aan het bestaan van het vagevuur veel erger is dan brutaal incest binnen het gezin, doodslag of sodomie, kunnen door de opschrijver enkel met sinistere bedoelingen zijn verzonnen. Door deze en nog andere voorbeelden die we in ons overzicht hebben opgesomd, blijkt overduidelijk dat de auteur af en toe bewust 'gechargeerd' heeft, de weergave van de sermoenen bij tijd en wijle behoorlijk heeft aangedikt om ze een absurde strekking te geven.

Als felle satire kent de *Historie* in de 16de eeuw haar weerga niet, hoewel dat toen toch een gouden tijdperk was voor spotschriften in de Nederlanden. Typerend voor de Nederlandse satire uit deze periode (onder meer Erasmus, Marnix, de geuzenliederen) is dat

daarin godsdienstige kwesties een grote rol speelden.³³ Overigens is het bekend dat felheid in preken van religieuzen niet zo uitzonderlijk was. Gaat men nog wat breder, dan kan men verwijzen naar een plejade van heftige predikanten, gaande van de dominicaan Girolamo Savonarola (1451-1498), die in Florence met zijn boetepreken de mensen de stuipen op het lijf jaagde, over George Whitefield (1714-1770) (die we in de vorige bijdrage al noemden), tot en met de redemptoristen, passionisten en kapucijnen, die in nog niet zo lang vervlogen tijd tijdens hun 'missies' in half verduisterde parochiekerken met hun dreigende beschrijvingen van de hellepijnen de Vlaamse gelovigen tot in het diepst van hun gemoed wisten te overtuigen van hun zondigheid. Verder moet men zich realiseren dat preutsheid iets is wat ons pas sinds de puriteinse 19de eeuw is bijgebracht. Men leze er bijvoorbeeld maar de *propos scatologiques* op na in de brieven van Madame Palatine, de schoonzus van Lodewijk XIV.³⁴

Maar, het is waar, zo buitenissig als het relaas van Broeder Cornelis' preken is er toch geen enkele. Als er al enige vergelijking kan gemaakt worden, dan kan men denken aan een geleerde ordebroeder van Cornelis, namelijk de Elzasser franciscaan Thomas Murner (1475-1537). Ook hij was een krachtige verdediger van de roomse orthodoxie. Evenals de Brugse broeder goed van de tongriem gesneden, voerde hij in sommige van zijn preken (en geschriften) kleurrijk de bonte menselijke menagerie op, met boeren, burgers, monniken, papen, advocaten en raadsheren, doorspekt met nu eens leuke, dan weer bijtende spot, vaak in triviale bewoordingen. Over de authenticiteit daarvan bestaat er in zijn geval geen twijfel.³⁵

Hoe moeten we dan omgaan met het opzienbarend pleidooi van de geleerde Nederlandse bibliograaf Thomas Arnold (1832-1901)? Hij schrijft: 'Die 'Sermooenen' zouden uitgesproken zijn door een

33 K. BOSTOEN, 'De ontkenning van satire'.

34 D. VAN DER CRUYSSSE, *Madame Palatine, princesse européenne*, Parijs, 1988.

35 D. JAROSCH, *Thomas Murners satirische Schreibart. Studien aus thematischer, formaler und stilistischer Perspektive*, Hamburg 2006.

gewezen leeraar in de 'Fraaie Letteren?' door een geestelijke? in het openbaar? van den kansel, en ten aanhoore eener geheele gemeente, waaronder dus ook beschaafde lieden, vrouwen en kinderen? Onmogelijk! Er bestaat slechts één middel om die taal te doen hooren, en dat middel is, ze onder den dekmantel der anonymititeit te schrijven, het geschrevene door een betrouwbaren, maar overigens weinig kiesch boekdrukker te laten drukken, natuurlijk zonder diens naam en adres, en liefst met valschen datum. In de hoofdzak schijnt de 'opschrijver der Sermoenen' het ook zoo begrepen te hebben.'³⁶

In zijn tijd heeft Arnold eigenlijk niemand kunnen overtuigen: men vond dat zijn 'pleidooi' niet kon doorgaan voor een wetenschappelijk betoog. De man raakte erdoor in moeilijke papieren, omdat men hem als katholiek allerlei bijbedoelingen toeschreef. De toenmalige meest vooraanstaande historicus van Nederland, Robert Fruin, schreef zijn mening in een vriendelijke brief aan Arnold. We nemen de belangrijkste gedeelten van dit schrijven hier over.³⁷

Leiden, 25 Juni 1878

Weledele Heer

Hierbij reeds de nommers van de Dietsche Warande met veel dank terug. Ik had gisteren den avond vrij en heb dien aangenaam aan het lezen van Uw opstel besteed. Nooit had ik zoo de volledige literatuur over het onderwerp in één overzicht voor mij gehad en het opstel van Goethals, niet het minst belangrijke, was mij onbekend of liever was mij geheel ontgaan.

Tot nog toe heeft het door U meegedeelde en betoogde mij van mijn gevestigde meening, dat de Sermoenen in het algemeen naar waarheid bevatten wat Br. Cornelis geraasd heeft — niet

36 TH.-J.I. ARNOLD, 'Broeder Cornelis Adriaensz. van Dordrecht. Een pleidooi', in: *Dietsche Warande*, n.r., 2 (1879), p. 273.

37 Gepubliceerd in: *Jaarboek der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, 13 (1899), p. 227-230.

afgebracht. Maar, zooals Gij mij deedt opmerken, Uw eigenlijke bewijsvoering moet nog volgen. Ik schort dus mijn oordeel op. Mij is het steeds voorgekomen dat de Sermoenen daarom zoo ongelooflijk gemeen zijn, omdat Goltzius slechts de scabreuse passages van de Sermoenen, met weglating van de eigenlijke preek, had aangeteekend. Ik kan ook aannemen dat Goltzius het nog wat krasser en ruwer heeft uitgedrukt dan de broeder het had gezegd; maar ik blijf vooreerst nog gelooven dat het boek geen opzettelijke vervalsching van het gesprokene bevat. Dat verhindert niet dat ik mij gaarne door U van het tegendeel zal laten overtuigen.

Overigens ben ik het met U op vele secondaire punten eens. Gij hebt zeker recht als Gij beweert dat Marnix zijn kennis aan het preeken van den broeder uit de gedrukte Sermoenen heeft gehaald. Wat hij b. v. in het 1e cap. van het V stuk zegt, van hetgeen Br. Cornelis onlangs gepreekt zou hebben, is genomen uit de voorrede der Sermoenen.

Ook is het niet te ontkennen dat Uw ijver om den befaamden broer vrij te pleiten, hun die U niet kennen den indruk moet geven als ware Uw doel soortgelijk als ... (hier staat een naam, dien ik gemeend heb te moeten weglaten) onderstelt.

Ten slotte is het mij aangenaam nog eenig koren op Uw molen te kunnen bezorgen en Uw cliënt voor goed te kunnen zuiveren van den blaam van inconsequentie, om niet erger te noemen, dien van Meteren hem aanwrijft wegens de hem toegeschreven preeken van 1572. Sterker bewijs van de onnoozelheid van Van Meteren en van zijn gemis aan oordeel is haast niet denkbaar. De brave man heeft in het Geuzen liedboek gelezen, of liever nog, hij heeft het vliegend blaadje, dat later in het Liedboek is opgenomen, in handen gekregen, waarin een geus Broeder Cornelis sprekende invoert, en hij heeft dat voor een echte berijmde preek van den pater gehouden. Ik heb op het oogenblik het Liedboek niet bij de hand, maar vind het bewuste rijmpje in Van Vloten's Geschiedzangen II. blz. 23. De tweede preek op Assentioensdag (sic) is zeker van soortgelijken oorsprong, maar die kan ik niet thuisbrengen in de literatuur die bewaard is gebleven.

Geen twijfel of Cornelis Adriaansz was een warm katholiek en aanhanger van de regeering, en te wanen dat hij ooit « ongestadig » in dezen zou geweest zijn, is ongerijmd. Hij heeft door zijn heftigheid zich veel vijanden en veel vrienden gemaakt, geen wonder dat beider getuigenissen in lijnrechte strijd zijn. Dat hij echter op-roerig preekte en van een hevig humeur was, erkennen ook zijn vrienden en dat hij in zijn improvisatiën gemeene straattaal niet vermeed, komt mij volstrekt niet in strijd met den geest van den tijd noch met 's mans bekende aard voor.

Na vriendelijke groete, hoogachtend

Uw dienst w. dien.
R. FRUIN

Zoals te verwachten was, nam de Brugse kanunnik Arthur De Schrevel de verdediging van Arnold op zich en maakte hij gretig gebruik van diens argumenten. Ze werden het kernstuk van zijn uitvoerige apologie van Broeder Cornelis.³⁸ Maar hoezeer De Schrevel zich ook inspande, zijn lang betoog ontzenuwt de kernachtige commentaar van Fruin geenszins. Dit belet echter niet dat hij in zijn magistrale *Histoire du Séminaire de Bruges*, dankzij veel nieuw archiefonderzoek, de meest volledige biografie bracht van de grauwbroeder.³⁹ Aangevuld met zijn *Troubles religieux du 16me siècle au quartier de Bruges, 1566-1568* (1894) en het *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux en Flandre, 1577-1584* (1921-1928) is De Schrevels werk alleszins fundamenteel voor onze kennis van de godsdiensttroebelen in Brugge en in Vlaanderen in de tweede helft van de 16de eeuw.

Door ons onderzoek is dus gebleken is dat het waarheidsgehalte van het blote feitenmateriaal in de beide delen van de *Historie* hoog is. Verder staat het buiten kijf dat Broeder Cornelis – een veertiger in de volle kracht van zijn kunnen - in zijn preken van

38 A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, dl. 1, p. 348-366.

39 Een nieuw overzicht in het Nederlands in zijn *Broeder Cornelis Adriaansz. van Dordrecht. Zijn leven, zijn preeken, 1521-1581*, Brugge, 1925.

de jaren 60 vaak ongemeen heftig was en niets en niemand ontzag. Ambtelijke bronnen bevestigen dat. Het Brugse stadsbestuur deed er op 5 juli 1566 bij bisschop Pieter de Corte zijn beklag over dat Broeder Cornelis en anderen *zeere scandaleuselic preken zo dat tghemeente daerinne ontsticht wort*. De bisschop zei toen dat niet te kunnen verbieden omdat hij geen gezag had over de broeder. Op 20 januari 1567 wendde het college zich dan maar tot de gardiaan van de grauwbroeders, omdat Broeder Cornelis de dag te voren gepreekt had dat die van Brugge al hun privilegiën verloren hadden; vooral zijn aankondiging dat er in alle parochies inquisiteurs zouden aangesteld worden *zoude tvolck meughen verwecken tot seditie*, zo luidde de klacht. Niets mocht baten. Uit het verslag van de zitting van de schepenbank van 24 april 1567 vernemen we dat Broeder Cornelis alweer gepreekt had *int scimp ende prejuditie vanden collegie*, en dat blijkbaar de bisschop eens te meer niet in staat was dit te stuiten.⁴⁰ Zijn aan bloeddorstigheid grenzende ophefing van de repressie van de 'heilige' hertog van Alva maakte dat velen zich toen van hem afkeerden. Het geval van de berouwhebbende doper Jan Dierijcx deed al wie in Brugge aanstuurde op verzoening de rangen sluiten: de theologen van de augustijnen en de dominicanen, de katholieke burgemeester Maarten Lem. Dat was niet met Broeder Cornelis gerekend, natuurlijk ook niet met Alva, wiens schrikbewind door de terechtstelling van de tien berouw tonende dopers in 1568 voor vele goed menenden van de stad een haast hallucinante dimensie kreeg. Zoals hierna zal blijken, herbegon het steekspel tussen de stedelijke overheid en Broeder Cornelis in 1578, tot hem in de lente van dat jaar definitief het zwijgen werd opgelegd.

Grotendeels waar, hoewel onvervaard, heftig en rabiaat, zo mag dus de conclusie zijn. Maar wat dan met het grove taalgebruik, de uitdagende lichaamstaal? Geen beter oordeel dan dat van Broeder Cornelis' goede vriend Jan-Baptist van Belle, iemand die verschillende keren raadsheer, griffier en pensionaris van Brugge is geweest, maar in 1580 als katholiek uitgewezen werd uit de stad,

40 A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, p. 312-313.

om er na de herovering door Parma in 1584 opnieuw te komen wonen.⁴¹ Hem werd de vraag gesteld of de druksels die over de broeder verspreid waren naar waarheid waren opgesteld en wat zijn vrouw, die vaak de preken had bijgewoond, er dan wel van vond. De wijze jurist antwoordde omzichtig: 'Zij die het niet zo nauw nemen met de waarheid selecteren uit onze geschriften en onze woorden vaak een samenraapsel van allerlei scheve citaten en enkele harde woorden. *Ita fecerunt adversarii Broer Cornelii. Esto aliqua sunt vera. Homines sumus: nam vitiis nemo sine nascitur, optimus ille est qui minimis urgetur*'. Een juist en evenwichtig oordeel uit betrouwbare hoek! 'De opschrijver van de preken heeft geselecteerd en geïnterpreteerd, maar zijn berichten over sommige harde woorden die Broeder Cornelis soms ontvielen zijn waar; we zijn immers maar mensen, niemand wordt zonder ondeugden geboren.'

De geseling van *vraukins* op hun billen als penitentie, zoals beschreven in de *Secrete Discipline* bij het begin van het eerste deel, hebben we niet behandeld. Anderzijds slaat het verwijt een sodomietier te zijn in één van de tegen hem gerichte paskwilen vermoedelijk nergens op. Wel zou hij, zoals verder zal blijken, bewust de ogen hebben gesloten voor homoseksuele praktijken binnen zijn klooster waarover hij was ingelicht.

De zelfverdediging, de Apologie tegen de brieven van Lindius, die Broeder Cornelis opstelde is door allerlei machinaties nooit verschenen. Het handschrift is tot op heden niet teruggevonden. Maar opmerkelijk is dan toch nog wat Broeder Cornelis zelf op zijn sterfbed zou erkend hebben: hij wist zich slechts aan twee dingen schuldig, namelijk dat hij meermaals een weinig (*plusculum*) te

41 Het relaas van Van Belle is opgenomen in een reeks getuigenissen, opgetekend door de jezuïet Joos Andries (1588-1658), die lange tijd in Brugge verbleef. Het manuscript werd ontdekt door de Brugse bibliothecaris Alfons De Poorter (1871-1939) in de bekende handschriftencollectie van de Bibliotheek Goethals-Vercruyssen in Kortrijk. Hij publiceerde het stuk in 'Témoignages inédits sur frère Corneille Adriaensz, de Dordrecht, O.S.F.', in: *Bulletijn van den Geschied- en Oudheidkundige kring te Kortrijk*, 4 (=1) (1903-1904), p. 16-28.

veel gedronken had, en dat hij de Bijbelwoorden wat lichtvaardig had gebruikt.⁴²

DE VERDERE LOTGEVALLEN VAN BROEDER CORNELIS

Broeder Cornelis ging onverminderd door met prediken, tot het hem in 1578 verboden werd. Emmanuel van Meteren geeft nog de berijmde tekst van een preek van 1572, maar die is al langer afgedaan als puur verzinsel.⁴³ Wel is er nog een opmerkelijk getuigenis over een preek uit diezelfde tijd, namelijk van de Utrechtse raadsman Theodoor/Dirk Canter, een geleerde die in Parijs gestudeerd had en goed bekend was met Plantijn.⁴⁴ In 1572 of 1573 kwam hij op bezoek in Brugge, waar de reeds genoemde Jan-Baptist van Belle zijn gastheer was.⁴⁵ Op zijn vraag of er misschien interessante toespraken te beluisteren waren, zond Van Belle hem de zondag naar een sermoen in het grauwbroedersklooster. Canter was volkomen verrast over het niveau van de preek: 'Van mijn leven heb ik nooit zoiets gehoord; nooit heeft een man zo goed gesproken. Maar wie is hij? Wie is hij?' Nadat zijn begeleider hem de identiteit van de predikant had geopenbaard, gaf de Utrechtenaar lucht aan zijn verbazing: 'Wat? Ist dat Broer Cornelis? *Boo, het is den duyvel! Wat zoude hij Broer Cornelis zijn. Ick en soude het nooit geloofd hebben!*' Uit die reactie valt op te maken dat hij waarschijnlijk het eerste deel van de *Historie* had gelezen, en dus moeilijk kon geloven dat het dezelfde predikant betrof met zo'n kwalijke reputatie.

In de snelle opeenvolging van spectaculaire politieke en godsdienstige gebeurtenissen na de Pacificatie van Gent (8 november 1576) gingen de predikanten van de Brugse bedelorden, aangevoerd door Broeder Cornelis, zich net zoals in de jaren 60 weer opwerpen als de krachtige verdedigers van de behoudsgezinde katholieke orthodoxie. Ze waren duidelijk een luis in de pels van de

42 B. KRUITWAGEN, 'Cornelis (Broer)', in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. 4, Leiden, 1918, kol. 458.

43 Zie de brief van R. Fruin hiervoor.

44 Over Canter, zie: D. GROSHEIDE, 'Utrechtse relaties van Christoffel Plantijn', in: *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1981 (1981), p. 210-212.

45 Zie *supra*, n. 41.

bewindvoerders in stad en statenvergadering, die moeizaam hun weg zochten in de zich almaar wijzigende politieke en godsdienstige verhoudingen.

Het Brugse stadsbestuur eiste begin 1578 met klem dat de opruiende taal van Broeder Cornelis zou stoppen. Op 3 februari van dat jaar werd Jacob d'Astudillo, gardiaan van de grauwbroeders, in de schepenkamer ontboden, waar hij het dringende verzoek kreeg Broeder Cornelis te beletten nog verder te preken. Kwam die nog eens op de preekstoel, dan zou hij er desnoods met geweld door het gerecht uitgehaald worden. Als reden werd aangegegeven dat hij, ondanks herhaaldelijk verbod, niet alleen van zijn gardiaan en diens voorganger, maar ook van de bisschop, het vicariaat en de voormalige schepencolleges, onvervaard doorging zich in zijn sermoenen te bemoeien *met de affaires vanden lande ende vanden staten, blamerende dicwils huerlieder acten, ende van huerlieder gheallieerde, tot groote ontstichtynghe vande ghemeente. Met alle zulcke schandaleuse propoosten* wierp hij een kwalijk daglicht op wat door het schepencollege goed bevonden was. Aldus bracht hij ook, zo werd nog gezegd, zijn eigen persoon in gevaar en wekte hij de haat op van eenieder tegen zijn klooster.⁴⁶

Was Broeder Cornelis nu het zwijgen opgelegd, dan gingen zijn ordebroeder François Everaert, de provinciaal van de augustijnen Jacob van de Velde (dezelfde die nochtans tien jaar tevoren door Broeder Cornelis al eens mantel was uitgeveegd omwille van zijn lankmoedige houding in de kettervervolging) en de prior van de karmelieten Karel Courtewyle onverminderd door met hun kritische preken. Zij werden door de Brugse schepenen streng berispt *van zeker indiscrete en uproerighe proposten by huerlieder opde stoel ghepredict*; ook hun werd verboden zich nog te bemoeien met staatszaken.⁴⁷ Het heeft er alle schijn van dat, nu Broeder Cornelis het zwijgen was opgelegd, zijn medebroeder François Everaert binnen en buiten het klooster de toorts van hem over-

46 A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, p. 299.

47 BRUGGE, *Stadsarchief*, *Secrete Resolutiën*, 17 maart en 13 mei 1578.

nam. Zelfs ging die, toen ook in Gent aan de mendicanten het preken was verboden, zich onvervaard in het hol van de leeuw wagen door op 22 juni 1578 in de Gentse Sint-Michielskerk een sermoen te houden. Dat liep daar uit op groot tumult.⁴⁸

Intussen was ook Brugge in het revolutionaire vaarwater terechtgekomen, nadat op 20 maart 1578 door verraad de stadspoorten geopend waren voor de Gentenaren. Onder hun toezicht werd er hier een nieuw stadsbestuur in het zadel geholpen, naar het voorbeeld van dat van het rebelse Gent. Spoedig kregen beide besturen onverhoopt een welkom argument in handen om eens en voorgoed af te rekenen met de recalitrante bedelorden, in het bijzonder de minderbroeders.

De aanleiding was dat twee van Cornelis' medebroeders op 11 mei 1578 een protestantse bijeenkomst bijwoonden in het huis van jonker Ferdinand Leys. De onthullingen die ze enkele dagen later deden over onfrisse praktijken in het grauwbroedersklooster leidden tot een grootscheeps onderzoek naar sodomie in de verschillende kloosters van de bedelorden in Brugge en ook in Gent. Het eind van het sensationele verhaal was dat, na een omstandige procesvoering, in beide steden samen in totaal negen religieuzen - minderbroeders en augustijnen - terechtgesteld werden op de brandstapel (van wie één postuum), elf anderen voorgoed verbannen en nog eens zes na geseling weggejaagd werden uit het graafschap Vlaanderen. Het meest opmerkelijke vonnis was dat tegen de Brugse grauwbroeder François de Voughenaere, '*rhetor theutonicus insignis, in communi conversatione pacificus et gratus*, een uitmuntend predikant in de volkstaal, een zachte en aangename man in de omgang'.⁴⁹ De beschuldiging luidde dat hij al zo'n twintig jaar lang een homoseksuele relatie had met een medebroeder, en vooral dat hij zich meermaals aan jonge novicen had vergrepen,

48 J. DECAVELE, 'Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel in 1578', in: *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum prof. Dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 83. In de vasten van 1579 preekte Everaert opnieuw in de Gentse Sint-Michielskerk, hetgeen daar aanleiding gaf tot een nieuwe, zeer hevige beeldenbreking.

49 A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, p. 345.

meestal in staat van dronkenschap. Hij was door zijn gardiaan en ook door Broeder Cornelis eens bestraft geweest wegens onkuise aanrakingen, hoewel die oversten – zo zei De Voughenaere tijdens zijn verhoor – goed wisten dat er meer aan de hand was. Daaruit zou moeten blijken dat Broeder Cornelis wel degelijk op de hoogte was van misbruik binnen zijn klooster, maar dat liever bedekt hield. Een ander opmerkelijke man op de brandstapel was François Maertens, ‘een priester van groot verstand’. Reeds als jonge novice in de kloosterschool verkracht, had hij later op zijn beurt medereligieuzen misbruikt. Maerten Revelaere zei dat hij en sommige van zijn jonge collega’s, toen ze tijdens hun noviciaatstijd hun onkuisheid gingen biechten, van hun biechtvaders, onder wie Broeder Cornelis, nauwelijks aandacht hadden gekregen voor hun probleem, laat staan troost.

Cornelis’ oude strijdmakker, Adriaan Smout, intussen kanunnik geworden van Sint-Donaas, ging tegen de in het vooruitzicht gestelde doodstraffen zo geweldig tekeer, dat het kapittel hem tot de orde moest roepen. Broeder Cornelis van zijn kant schreef een protestbrief, een *briefkin revocatoire*, waarin alle bekentenissen werden ingetrokken. Dat was allerminst naar de zin van het stadsbestuur. Op 13 augustus 1578 hadden de grauwbroeders het bevel gekregen het klooster te verlaten en zich te verspreiden. Enkel wie poorter was van Brugge mocht blijven, maar er werd een uitzondering gemaakt voor de niet-poorter, Dordrechtenaar Broeder Cornelis. Nu evenwel, hooglijk verontwaardigd na kennis te hebben genomen van het *briefkin* en andere zaken die als subordinatie werden beschouwd, moesten volgens beslissing van 22 augustus alle religieuzen weg uit Brugge. Op 3 september werd het grauwbroedersklooster door de stad ter beschikking gesteld van de calvinistische eredienst. Het werd op 26 juli 1580 openbaar verkocht en nadien afgebroken, teneinde elke herinnering aan de wandaden die er waren gepleegd eens en voorgoed uit te wissen. Op de plaats kwamen een blekerij en een houtmarkt.⁵⁰ Al die rampzalige gebeurtenissen hebben de eens zo strijdvaar-

50 Het omstandige verhaal in: J. DECAVELE, ‘Brugse en Gentse mendicanten’, p. 86-89.

dige Broeder Cornelis voorgoed gebroken. Hij was stiekem uit zijn klooster weggehaald door de handelaar Jan Joens, bij wie hij een veilig onderduikadres kreeg. In het geheim zou hij daar verder zijn geloofsgenoten met raad en daad hebben gesteund. Maar het vuur in hem was geblust, zoals blijkt uit een hoogst opmerkelijk voorval.

Toen Willem van Oranje in september 1579 naar Brugge kwam voor de installatie van een nieuw stadsbestuur, maakte Marnix van Sint-Aldegonde deel uit van zijn gevolg. Marnix wist de verblijfplaats van Broeder Cornelis op te sporen en ging er met de predikanten Jean Taffin en Herman Moded en nog enkele anderen op bezoek. Over dat bezoek zijn we tamelijk omstandig ingelicht dankzij het reeds vermelde relaas van van de trouwe vriend Jan-Baptist Van Belle. De broeder zat in een zetel met voor zich een lessenaar waarop een open boek lag. De bezoekers maakten hem hun identiteit niet bekend. Het blijkt dat ze niet zomaar uit sensatiezucht het 'fenomeen' uit de gedrukte *Historie* kwamen bekijken. Ze waren ook geïnteresseerd in zijn theologische opvattingen. Marnix zei dat hij Cornelis' boek *De seuen Sacramenten wtgheleyt ende openbaerlijck te Brugghe ghepreect* (Brugge, Jan van den Buere, 1556) had gelezen. Hij wilde de confrontatie aangaan met zijn eigen visie op de sacramenten, zoals uiteengezet in zijn *De Bijencorf der H. Roomsche Kercke*. De lapidaire reactie van de broeder - die niet wist dat de auteur zelf aanwezig was - beperkte zich tot: '*Dat is wel eenen subtylen gheest, maer daer en siet niet veel op*'. Waarop Marnix vroeg: 'Wat vindt ge dan van Moded?'. '*Dat is maer een botteryck*', zo luidde het antwoord. Moded maakte geen allusie op het absurde verhaal over zijn zogenaamd raar gebruik van de gestolen voorhuid van Christus dat door de broeder in de dagen van de Beeldenstorm was rondgebazuind. Was het de bedoeling geweest van de hoge bezoekers een theologisch dispuut te beginnen, dan bleef Broeder Cornelis zich in stilzwijgen hullen. Ze lieten hem wat drinken en bleven hem met vragen bestoken, maar de man reageerde niet. Toen het bezoek vroeg waarom hij zo stil was, terwijl hij vroeger zo babbelziek was in de preekstoel (*tam garrulus in cathedra*), zei hij dat hem iets was te binnen geschoten. Op herhaald verzoek te vertellen wat dat dan wel was,

antwoordde hij uiteindelijk: 'Ik realiseer mij dat ik meer geluk heb dan de profeet Job. Die kreeg slechts bezoek van zijn vrienden, ik evenwel, naar ik kan vaststellen, krijg zelfs nog bezoek van mijn vijanden!'⁵¹ Volgens een ander getuigenis zouden de prominente calvinistische bezoekers later dan toch getuigd hebben 'se nunquam in vita cum viro doctiore congressos fuisse, in hun leven nooit met een geleerder man vergaderd te hebben'.⁵²

Op 14 juli 1582 sloot de rijke Brugse zijdehandelaar Otto Arremare de ogen van de gestorven broeder. Hij moet toen ongeveer 61 jaar oud zijn geweest. Met een mooie plechtigheid werd hij begraven in het Sint-Janshospitaal. Ondanks het bestaand verbod werd zijn begrafenis door een grote menigte bijgewoond. Een grafschrift verkondigde zijn lof. Op 6 mei 1615 werd zijn gebeente opgegraven en plechtig bijgezet in de heropgerichte grauwbroederskerk. Er werd een nieuw grafschrift vervaardigd. Er bestaat nog een grafschrift van omstreeks 1585, verder nog een aantekening in een *Necrologium* en enige getuigenissen van tijdgenoten, die alle met veel lof over Broeder Cornelis spreken.⁵³

Afgezien van de overdrijving waaraan grafschriften plegen te lijden, kan toch niet worden ontkend dat Broeder Cornelis een talentvol ijveraar was voor datgene wat volgens zijn overtuiging waar was en goed. Sommige auteurs schrijven het onder meer aan hem toe dat Brugge in grote mate katholiek is gebleven, en dat zal ook wel een van de redenen zijn geweest waarom hij in de felbewogen tijden van de 16de en 17de eeuw het voorwerp is geworden van spot en laster.

Met onze uitvoerige bijdrage is over het leven en streven van Broeder Cornelis Adriaensz van Dordrecht nog niet het laatste woord gezegd. Op een aantal vragen, zoals het auteurschap van de *Historie* en de drukker van de brieven van Lindius, kon geen afdoend antwoord gevonden worden. Er zijn nuances aangebracht,

51 A. DE POORTER, 'Témoignages inédits', p. 23.

52 *Ibid.*, p. 27.

53 A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, p. 279, 337- 345, 359, 384.

onwrikbare vooroordelen ontzenuwd, nieuwe accenten gelegd in 's broeders bewogen levensloop, waarheid en legende ietwat ont-
rafeld. Aan te vullen met de studies van Karel Bostoën, is alvast de
basis gelegd voor het opstellen van een nieuwe biografie van een
der meest controversiële, tegelijk kleurrijke figuren uit de geschie-
denis van Brugge in de 16de eeuw.